

Мадумарова М.К., Мадумарова Б.Т.

**МАНАС ТААНУУ ПРЕДМЕТИН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУДА
СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТЕРИН ЖҮРГҮЗҮҮ**

Мадумарова М.К., Мадумарова Б.Т.

**ПРОВЕДЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ СТУДЕНТОВ В
ИНТЕГРИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА «МАНАСОВЕДЕНИЕ»**

М.К. Madumarova, B.T. Madumarova

**INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN THE INTEGRATED TEACHING OF THE
SUBJECT «MANASOLOGY»**

УДК:37:371:371.045.6:39

Макалада учурдагы окутуу процессиндеги актуалдуу маселелердин бири - интеграциялык окутуунун зарылчылыгы жана бул методдун мүнөздүү белгиси, артыкчылыктары каралган.

***Негизги сөздөр:** интеграция, предметтер аралык интеграция, предмет ичиндеги интеграция, интеграциялап окутуу, Манас таануу предметин интеграциялап окутуу.*

В статье рассмотрены отличительные черты интеграционного обучения и необходимость применения его в современном процессе обучения.

***Ключевые слова:** интеграция, межпредметная интеграция, внутрипредметная интеграция, интегрированное обучение, интегрированное обучение предмета “Манасоведение”.*

One of the actual problem in nowadays teaching process, necessity of integration teaching and it's main role, priority was written in this article.

***Key words:** integration, interdisciplinary integration; intra integration, integrated education, integrated education in Manas studies.*

Манас таануу предметин окутуунун методикалык проблемаларын чечүү маселеси учурда актуалдуу болуп саналат. Бул маселе бир кыйла деңгээлде изилдөөгө алынган. Ошентсе да, азырынча, Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун илимий-методикалык негиздери биротоло иштелип чыккан деп айтууга эртелик кылат. Окуу предметтерин интеграциялап окутуу аркылуу студенттердин ой жүгүртүүсүн өстүрүү, билимдерди толуктоо, ар түрдүү татаал баскыктагы маалыматтардын багыттарын бириктирип, бир багытта толук билим алууга жетишүү учурдун талабы.

«Манас» эпосу боюнча жазылган илимий эмгектерден кыргыз көчмөн элинин басып өткөн тарыхый доорлорун, мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшү жана башкаруу саясаты, эпостун энциклопедиялык мазмуну (тарых, философия, география, биология, астрономия, медицина, геология, ж.б. илимдердин

тармактары) боюнча билим берүү, андагы кыргыз дүйнөтаанымын, идеологиясын, манасчылык өнөрүн, эпопеядан белгилүү бир деңгээлде тарыхый турмуш чындыгын издөө, эпостун этнонимдерин, топонимдеринин аталышы, географиялык реалияда алардын жайгашышын аныктоо сыяктуу жагдайларга басым жасалып, сабак интеграциялап окутулса, сабактын натыйжалуулугу артаат. Сабактан сырткары бул багытта өз алдынча иштерди жүргүзүү да маанилүү.

Мисалы, Манасчылык өнөрдүн касиеттүүлүгү, «Манас» эпосу менен манасчынын табигый байланышы, кыргыздардын ичинде ушунча сапты жадында сактап калуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон адамды илимде кандай түшүндүрөт, кандай адам айтуучу боло алат же Манас жана кейипкерлер кимди даарыйт, манасчылык атадан балага берилеби, манасчыны кайсы доор жарата алат, кайсы мезгилде ал жок болуп кетиши мүмкүн, жана залкар манасчылар жашаган тарыхый доор, социалдык абалы жана эл оозуна алынышы, манасчылар жөнүндө толук материалдарды үйрөнүү студенттердин өз алдынча иштөө сааттарына жүктөлөт. Кыргыздан чыккан легендарлуу ырчылардан тартып, аты эл оозунда айтылып гана калган, андан кийинки биринсерин кагазга түшүрүлгөн манасчылар тарыхы жана бүгүнкү манасчылар, кытай, ооган ж.б. жерлердеги манасчылар тууралуу маалыматтарды окуу китептери, газета-журналдык материалдар же интернет булактарынан таап, изилдеп келүү сунушталат. Ар бир материалдарды таап, окуу шартында студент улам жаңы маалыматтарды алуу менен аларды системага салууну үйрөнөт. Албетте, ар бир берилген тапшырманы аткарууга мугалим тарабынан белгилүү бир убакыт бөлүнөт. Бул арада студент изденүүчүлүк менен аракет кылат. Студенттер манасчылар, айтуучулук салт (түш), жана ар бир манасчынын айтуучулук өзгөчөлүгүн устаттарынын, шакирттерин эскерүүсү аркылуу таблицка төмөндөгүдөй маалыматтарды берүүгө жетише алат.

Студенттердин улуу манасчылардын доор аралаган өмүр-тарыхын талдоолорунун үлгүсү

Манасчылар, туулган жылы, жашаган, эл аралаган жерлери	Айтуучулук салт (түш)	Айтуучулук өзгөчөлүгү	Устаттары, шакирттериин эскерүүсү
	Ырчы уул-легендарлуу манасчы Манастын чоролорунун бири	Элдик уламыш, аңыздар боюнча бул биринчи манасчы, Манастын ырчысы болгон. “Ырамандын Ырчы уулу, Ырдап айткан кебимди. Канчалар кордук кылганда, Кайраным тапкан эбимди” – деп, Манас баа берген. Анын төл ырчысы Манас дүйнө салганда аны алгач кошуп ырдаган дешет. Андан соң Абыке, Көбөштөрдүн ыгына көнбөй, жер кезип, Манасты даназалап жүрүп өткөн экен.	“Ырамандын Ырчы уулу, Ычкыры бапик кырк мууну”, Сагымбайда Оргону жеңени жана анын обозгери Ырамандын баласынын аты Каратай экени эскерилсе, Саякбайдын айтуусунда ал атайын Манасты издеп келип, чоро болот. Ырамандын Ырчы уулу тууралуу мындан башка маалымат жок.
Балык манасчы же Бекмурат Кумар уулу (болжол менен 1793-1873) сарыбагыш уруусунан. Солтонун белгилүү манабы Байтик Чүйгө чакырып ал жерде жашаган. Сөөгү Байтиктин жанына, Боз-Бөлтөктүн этегине коюлат.	Кокон хандыгына салык үчүн мал айдап бараткандардын ичинде кетип жатып, жолдо Манастын күмбөзүнүн жанында түнөп калышат. Анын түшүнө Манас кырк чоросу менен кирип, алар тууралуу айтып жүрүүгө жана Наманганга чейин минип барууга тору кунан арнап берет. Оозуң менен көзүң балыктыкына окшош экен, мындан ары Балык аталып жүрүшүн айтыптыр. Балык Манас берген атты жолдон, Кабак деген жерден таап алыптыр.	Чыгармачылыгы үч багытта өнүккөн: 1) Манасчылык 2) жамактап ырдоо, ырчылык 3) санжырачы Ал өзү жөнүндө «Адегенде үч чай кайнам айтсам, кийин үч ай айтсам түгөнбөдү» деп айткан экен. Эл Балык манасчыны аккан суудай шар этип, күнү-түнү айта берчү дешип эскеришкен. Балыктын сөзүнө караганда «Манас» эпосу эки бөлүмдөн турган: «Манастан» мурдагы кыргыз тарыхы «Оторхан» деп аталат, экинчи бөлүмү Манастын окуялары.	Т.Молдонун айтуусуна караганда манасты Ноорустан уккан. Шакирттери Шапак Рысменде уулу жана Сагымбай, уулу Найманбай аркылуу Балыктын үзүндүлөрү бизге жеткен.
Тыныбек Жапы уулу (1846-1902) Ысык-Көлдө туулган. Атасы <u>Жапый</u> аргымактарды таптаган саяпкер адам балгон.	Түшүндө: “ырчы жигит ыр менен манастын колун тааныштырып, тиги карарган кол Коңурбайдыкы, биз алдынан тосуп чыгабыз. Эртең конгон жериңе кара кой союлат, Манастын арбагына атап койгун, Манас баатырдан айта жүр, айтпасаң майып болуп каласың дегенде Манас баатыр биздин жүрүшүбүздү таштабай айтып жүр”- деп кайып болот.	Шабдан, Байтик, Сооронбай, Өзбек баатыр-манаптар бир жолу Сооронбайдын багына чогулуп, Тыныбекке 30 күн “Манас” айттырышкан. Күбө замандаштарынын айтууларына караганда жайдын саратанында кыламык кар жаадырып, ал кардын үстүндө алп Манас баш болгон баатырлардын тулпарларынын чарадай-чарадай болгон издери түшүп калчу экен.	Атактуу жомокчу Чоңбаштан (Нармантай) таалим алып, Балык, Келдибек, Акылбектерди да угуп, билгендерин толуктап барган. Сагымбай, Калыгул, Т.Молдо, Байбагыш, Дункана Кочукеев, Дөңүзбай таалим алган.
Шапак Рысменде уулу (1863-1956) Кочкор аймагындагы Шамшы суусунун боюнда бардар үй-бүлөдө туулган. 93 жаш курагында кайтыш болгон.	Кыйшайып жаттым. Уйку-соонун ортосундамын. Кырк атчан киши келип, аттан түшүп, үйгө кирип Манас, кырк чорону тааныштырып, манас айттырып, мындан ары токтотпой айтып жүргүн деп, убада бердирип, анан бата беришти.	"Манас" айта баштаганда, айкөл кырк чоросу менен манасчынын көз алдынан чубап өткөнү токтолбогон. "Канча күнгө чейин айтасың?" "Шапак бул суроого мындайча жооп берчи экен: "Саяктын манаптары Көкүмбай менен Курман бир жылдары мени "Манас" айттырып угууга жайлоого алып кетишти. Мен жайлоо бүтүп, эл кыштоосуна тараганга чейин "Манасты" айттым. Бул үч айдын жүзү. Ошол айтышта, өзүмдүн баамымда, "Манастын үчтөн бирин айттым го деп эсеп кыламын".	Устаттары. 1876-жылы Балык манасчы тууган издеп Кочкорго көчүп келип, Рысмендеге айылдаш конгон. 13 жашар Шапак үч жылдан ашык Балыкты ээрчип жүрүп "Манас" айтуу боюнча өтө көп таалим алган. Анын уулу Найманбайдан, Акылбектен, Сагымбайдан "Манас" үйрөнгөн.

Таблица 2. Атадан балага өткөн манасчылык - сейрек кездешүүчү мурас

1	Балык манасчынын тукуму	Чоюке манасчынын урпагы	Сагымбайдын тукуму	Тыныбек манасчы	Саякбайдын урпагы	Матай Жаңыбай уулу-жети атасы тең манасчы өткөн
2	Балык уулу Найманбай	Азиз манасчы (Чоюкенин бир тууганы)	агасы Алишер	Актан Тыныбек уулу	Талантаалы Бакчиев	Жаңыбай Кожек уулу
3		Шаабай Азиз уулу	Сагымбай кызы Токтобүбү	Актан уулу Табылды		Кожек семетейчи

Таблица 3. Доорлорду, муундарды байланыштырган манасчылык мектеп

Студенттердин өз алдынча окуп, манасчылардын устаттык чеберчилиги жана манасчылардын такшалышына таасир берген мектептерди изилдөө, аларга анализ жүргүзүү сыяктуу машыгууларды жүргүзүүгө болот.

Манасчыларды иликтеп, доорлорду, муундарды байланыштырган манасчылык мектепти, алар жашаган доор таржымалын, манасчылыктын атадан балага сейрек берилишин талдай ала тургандыктарын студенттердин өз алдынча окуган иштеринен көрүнөт. Жогорудагы таблицалар аркылуу манасчылык мектепти окутуунун ар кандай методдорун колдонуу менен терең талдоого алууга шарт түзүлөт.

Мисалы, студенттер манасчыларды тарыхый жактан изилдеп, жогорудагыдай тизмени түзгөн соң төмөнкүдөй жыйынтык пикирлерин жазышат:

1. Ар бир манасчы өз доорунун оозго алынган кадыр-барктуу инсандары:

Ырчы уул Манастын ырчысы, Жайсаң ырчы IX-X к.к. усун урууларынын чачырагандарын чогултуп өз канатына калкалаган кыргыз-хандын ырчысы, Токтогул ырчы XI-XVкк. Кетбука, Асанкайгы, Толубай сынчылар менен замандаш болгон жана ислам дини кыргыздын өз дининен четтетип жатканын сындап ырдагандыгы үчүн Амир Темирдин колуна өлөт, XVII-XVIIIкк. Нооруз, Назар манасчылардан кийинки кылым манасчылары үлгү алган болсо, XIXкк. Назар, Тыныбек манасчылар Шабдан, Байтик сыяктуу баатырларды тарбиялаган улуу педагогдор (Шабдан, Байтик баатырлар Назар, Тыныбектерден 30 күн бою “Манас” угушкан), Сагымбайдын атасынын өз атын Ормон хан Орозбак деген ат менен алмаштырып койгон.

2. Салт боюнча манасчылык өнөрдү түш менен байланыштырууну мурда окумуштуулар «Манасты» угушу, сабак алып, үйрөнүп жатканда түшкө кириши табигый көрүнүш же өзүнүн даңкын ашыруу үчүн манасчы тарабынан ойлоп чыгарылган куру сөз деп

баалашкан. Манас же ага байланышкан кейипкерлер башка улуттун адамына аян бербейт, «Манастын» руху кыргыздын бирин тандайт. Манасчылар аянды ааламдан, кудай-арбактын тартуусунан алгандыгы менен өзгөчөлөнөт. Айрым учурда алар өздөрүнүн жеке эрки эмес, а үстүртөн берилген күч бийлеп тургандыгынан адам баласы эске туугу мүмкүнчүлүгүнүн илимде түшүндүрүп бере алгыс өлчөмдөгү ыр саптарын айта алышса керек. Тандалган адам үчүн же баш тартып, оорукчан болуп калуу мүмкүндүгү бар. Мисалы, Манасты айтпай койгон учурлар: Сагымбай атабыздын кыздары Токтобүбү жана Бурулбүбүнүн кыйналып каза болушу; Шаабайдын манасчынын көзү көрбөй калып, жомокчулукту аркалагандан кийин гана оңолгону ж.б.

3. Манасчылылар касиеттүү, олуя кишилерден болот экен. Келдибек, Тыныбек, Сагымбай ж.б. манасчыларды оорулууларды айыктырышкан ж.б.

Тигил же бул темадагы маселелерди үйрөнүүдө окумуштуулардын Манас таануу илиминдеги бирдиктүү, синтезделген көз караштарын талкуулоого алса болот. Мындай интеграциялык окутуунун каражаттары, изденүүчүлүк методдору студенттердин кабыл алуу жана ой жүгүртүүсүнүн активдүүлүгүн өстүрөт. Студенттердин эпопеянын сюжеттери реферат, эссе, дил баяндарды жаздыруу, өз алдынча иштерди жүргүзүүдө оң натыйжа берет. Студенттер Манас таануу предметине карата изденүүчүлүк мамиледе болушат. Предметти интеграциялап окутууда студенттердин өз алдынча иштөө жолу туура багытталса, ал сабакта өз жемишин бере алат.

Адабияттар:

1. А. Сыдыков. «Манас» эпосу жана кыргыз оозеки чыгармачылыгынын маселелери.
2. «Манас» энциклопедиясы, I-II том. Б.-1995.
3. Энциклопедический феномен эпоса «Манас» (сборник статей) Б.-1995.
4. Браже Т.Г. Интеграция предметов в современной школе.– М., 1996.–174 с.

Рецензент: д.п.н., профессор Эсеналиева К.Э.